

ЕВОЛЮЦІЯ ПОГЛЯДІВ НА ЧИННИКИ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ: ТЕОРІЇ РОЗВИТКУ «ЗНИЗУ»

©2018 ПЕЛЕХ О. Б.

УДК 338.12:330.1

Пелех О. Б. Еволюція поглядів на чинники економічного розвитку: теорії розвитку «знизу»

Стаття присвячена групі теорій розвитку «знизу», які з'явилися як відповідь на критику неадекватності на практиці моделей протилежної групи – розвитку «згори». Останні концентрувалися винятково на виробничих процесах і економічних суб'єктах, що виявилось недостатнім. Концепції розвитку «знизу» зосереджуються на ендогенних чинниках, у тому числі нематеріальних, які мають у своєму розпорядженні регіональні спільноти. Теорії розвитку «знизу» внутрішньо неоднорідні, серед них можна виділити три групи теорій. Перша – це група «м'яких» теорій. Трактуючи регіон як суб'єкт розвитку, вони беруть за основу той факт, що, згідно із сучасними домінуючими й перевіреними практикою тенденціями, розвиток відбувається в контексті не тільки співпраці, а і в істотній залежності від близького й дальнього оточення. До цих теорій належать теорії комплексного розвитку регіону. Друга група теорій – це так звані інституційні теорії. Вони надають великого значення соціальним і культурним явищам як чинникам економічного зростання. Водночас у цих теоріях вказується на важливу роль «саморозвитку» регіону. До цієї групи теорій можна зарахувати теорії ендогенного розвитку. Третя група теорій визнає суб'єктність і саморозвиток регіону та локальних територіальних одиниць як початок розвитку. До цих теорій відносять ортодоксальні теорії регіонального розвитку та теорії самостійного регіону і локального розвитку.

Ключові слова: економічний розвиток, чинники економічного розвитку, теорії економічного розвитку, розвиток «знизу».

Рис.: 1. **Бібл.:** 16.

Пелех Оксана Богданівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту, Рівненський державний гуманітарний університет (вул. Степана Бандери, 12, Рівне, 33028, Україна)

E-mail: peleho@ukr.net

УДК 338.12:330.1

Пелех О. Б. Эволюция взглядов на факторы экономического развития: теории развития «снизу»

Статья посвящена группе теорий развития «снизу», которые появились в качестве ответа на критику неадекватности на практике моделей противоположной группы – развития «сверху». Последние концентрировались исключительно на производственных процессах и экономических субъектах, чего оказалось недостаточно. Концепции развития «снизу» сосредотачиваются на эндогенных факторах, в том числе нематериальных, которыми располагают региональные сообщества. Теории развития «снизу» внутренне неоднородны, среди них можно выделить три группы теорий. Первая – это группа «мягких» теорий. Трактуют регион как субъект развития, они берут за основу тот факт, что, согласно современным доминирующим и проверенным практикой тенденциям, развитие осуществляется в контексте не только сотрудничества, но и значительной зависимости от ближнего и дальнего окружения. К этим теориям относятся теории комплексного развития региона. Вторая группа теорий – это так называемые институциональные теории. Они придают большое значение социальным и культурным явлениям как факторам экономического роста. В то же время в этих теориях указывается на важную роль «саморазвития» региона. К этой группе теорий можно отнести теории эндогенного развития. Третья группа теорий признает субъектность и саморазвитие региона и локальных территориальных единиц как отправную точку развития. К этим теориям относят ортодоксальные теории регионального развития и теории самостоятельного региона и локального развития.

Ключевые слова: экономическое развитие, факторы экономического развития, теории экономического развития, развитие «снизу».

Рис.: 1. **Библ.:** 16.

Пелех Оксана Богдановна – кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры менеджмента, Ровенский государственный гуманитарный университет (ул. Степана Бандеры, 12, Ровно, 33028, Украина)

E-mail: peleho@ukr.net

UDC 338.12:330.1

Pelekh O. B. Evolution of Views on Factors of Economic Development: Theories of Development «From Below»

The article is concerned with the group of theories of development «from below» which appeared as the answer to criticism of inadequacy in the practice of models of the opposite group – development «from above». The latter theories concentrated exclusively on production processes and economic entities, which proved to be insufficient. The conceptions of development «from below» are focused on endogenous factors, including intangible ones, which regional communities have available. Theories of development «from below» are internally heterogeneous, among them it is possible to distinguish three groups of theories. The first is a group of «soft» theories. Treating the region as a subject of development, they take as a basis the fact that, according to current dominant and proven practice tendencies, development takes place in the context of not only cooperation but also a significant dependence on near and far environment. These theories include the theories of integrated development of region. The second group of theories is the so-called institutional theories. They attach great importance to social and cultural phenomena as factors of economic growth. At the same time, these theories indicate the importance of «self-development» of region. To this group of theories can be attributed theories of endogenous development. The third group of theories recognizes subjectivity and self-development of region together with local territorial units as a starting point for development. These theories include the orthodox theories of regional development and theories of the independent region and local development.

Keywords: economic development, factors of economic development, theories of economic development, development «from below».

Fig.: 1. **Bibl.:** 16.

Pelekh Oksana B. – PhD (Economics), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Management, Rivne State Humanitarian University (12 Stepana Bandery Str., Rivne, 33028, Ukraine)

E-mail: peleho@ukr.net

Для управління економічним розвитком, або принаймні цілеспрямованого й ефективного втручання в його перебіг, важливим є аналіз змін і зрушень, які мали місце раніше, спостерігаються в поточний момент і передбачаються в майбутньому.

Емпіричне вивчення процесів економічного розвитку та змін, які їх супроводжують, дозволяє встановити деякі закономірності, пов'язані з ними, ідентифікувати особливості та виявляти відхилення (аномалії) від загальних тенденцій і негативні моменти. Не можна

не погодитися з Є. Івченком у тому, що «тільки вивчення емпіричних проявів трансформаційних процесів, хоча воно у вигляді сконцентрованого емпіричного досвіду та виявлених закономірностей теж є виключно корисним, явно недостатньо для розуміння природи та загальних закономірностей протікання трансформаційних процесів, тому виникає потреба в теоретичному їхньому обґрунтуванні» [1].

Оригінальні теоретичні моделі економічного розвитку запропоновані в працях таких зарубіжних дослідників, як Д. Белл, І. Валлерстайн, Є. Гайдар, Дж. Гелбрейт, Дж. Кейнс, Л. Мізес, М. Портер, Р. Солоу, Е. Тоффлер, М. Фрідмен, Е. Хансен. Варто відзначити істотний поступ у вивченні економічних проблем розвитку з боку українських науковців: О. Алімова, Ю. Бажала, А. Гальчинського, В. Геєця, С. Данилишина, С. Дорогунцова, І. Лукінова, А. Шинкарук та ін.

З огляду на стрімку динаміку і складність сучасного економічного розвитку з теоретичної точки зору залишається чимало невирішених проблем, й отримані на сьогодні результати дозволяють визначити тематику та проблематику майбутніх досліджень. Серед проблемних питань – виявлення чинників економічного розвитку на рівні країни й регіону.

Метою статті є класифікація й аналіз найбільш популярних теорій і моделей економічного розвитку, з'ясування того, як вони трактують основні чинники та механізми розвитку. У попередньому матеріалі ([2]) ми розглядали групу теорій розвитку «згори». Пропонована стаття присвячена аналізу наступної низки теорій – розвитку «знизу».

Для групування теорій розвитку використана популярна класифікація К. фон Штакельберга (*K. von Stackelberg*) й У. Хане (*U. Hahne*) [3], яка виділяє серед теоретичних концепцій теорії розвитку «згори» й теорії розвитку «знизу». Модифікований варіант цієї класифікації й перелік теорій, запропонованих А. Галонзкою (*A. Galąska*) в [4] і [5], став основою нашого аналізу. Перелік досліджуваних теорій наведено на *рис. 1*.

Розпочинаючи виклад змісту теорій, зазначимо, що основні положення розвитку «знизу» з'явилися як відповідь на критику неадекватності на практиці моделей протилежної групи – розвитку «згори». Останні концентрувалися винятково на виробничих процесах і економічних суб'єктах, що виявилось недостатнім. Відтак теоретики почали шукати зв'язок між соціально-економічним розвитком, з одного боку, та «технократичним» удосконаленням і з просторовими аспектами розвитку, з іншого.

Даючи загальну характеристику цих теорій, А. Галонзка говорить про їхню внутрішню неоднорідність. По-перше, є група «м'яких» теорій, які трактують регіон як суб'єкт розвитку. Однак, згідно із сучасними домінуючими й перевіреними практикою тенденціями, розвиток відбувається не тільки в кон-

тексті співпраці, а і в істотній залежності від близького й дальнього оточення. По-друге, є теорії, які почасти можна віднести до інституційних. Вони надають великого значення соціальним і культурним явищам як чинникам економічного зростання. Інституційні, правові та соціологічні засоби й заходи визнаються винятково важливими позаекономічними ресурсами. Водночас у них вказується на важливість ролі «саморозвитку». Як правило, до локальних і регіональних чинників саморозвитку відносять інноваційність у її широкому розумінні, яка стосується змін технологічних, технічних, організаційних і т. ін. і яка є джерелом підвищення економічної ефективності, переваг на зовнішніх ринках, трансформації структури економіки в регіонах. І, по-третє, йдеться про теорії, які визнають суб'єктність і саморозвиток регіону й локальних територіальних одиниць як відправну точку здійснення розвитку. Загалом ці теорії постулюють переосмислення зв'язків між регіонами, що розвиваються, і їхнім оточенням – від формулювання комплексних стратегій саморозвитку до теорій автоцентричного розвитку з елементами селективного розподілу. Тут провідним чинником є специфічна політика регіону, якій підпорядковані всі інші «часткові» чинники. Роль останніх сильно детермінується загальними засадами прийнятої політики розвитку [5, s. 29–31].

Зупинимось детально на окремих теоріях розвитку. І розпочнемо з *ортодоксальних теорій регіонального розвитку «знизу»*, які можна з повною впевненістю віднести до теорій третьої групи.

Теорії базових потреб стосуються нерівномірності соціального та географічного просторів розподілу виробленого соціального продукту. Вихідним моментом є необхідність задоволення базових потреб на підставі модифікованої ієрархії потреб Маслоу: продукти харчування, одяг, житло, охорона здоров'я, освіта, умови проживання, які дають можливість працювати. Як базовий чинник теорія визначає реалізацію стратегії, побудованої на основі чотирьох складників: 1) орієнтація на потреби; 2) орієнтація на цільові групи (потреби задовольняються «всередині» цих груп); 3) орієнтація на сприяння виробництву, створення чогось і ефективність (цільові групи стають самодостатніми, активізація внутрішнього потенціалу країни/регіону, ослабленого під впливом більш сильних країн/регіонів); 4) залучення/участь (децентралізація, соціальні зв'язки, інформація про потреби, самопоміа).

Основний принцип теорії: периферійні регіони можуть задовольнити власні потреби самостійно, відмовившись від «нав'язаної» підтримки ззовні [6, s. 57].

Теорії автоцентричного розвитку та селективного розподілу. З погляду ефективності та якості регіонального чи галузевого зростання, традиційна філософія розвитку стверджує, що розвиток є можливим лише в поєднанні з економічним зростанням.

ТЕОРІЇ РОЗВИТКУ «ЗГОРИ»

Неокласичні моделі

- Базова класична модель А. Сміта
- Теорія порівняльних переваг
- Теорія пропорційності чинників виробництва
- Базова інституційна модель
- Теорія економічного базису
- Теорія основного продукту

Фазові моделі

- Цикли Кондратьєва
- Модель стадій зростання
- Теорії життєвих циклів

Теорії поляризації

- Теорія регіональної поляризації
- Теорія секторної поляризації
- Концепція секторної та регіональної поляризації
- Концепція полюсів зростання
- Модель «центр – периферія»
- Теорія мегаполізації простору

НОВІ ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ

- Нова економічна географія
- Еволюційна економіка
- Концепція сталого розвитку
- Концепція інтелектуальної спеціалізації

ТЕОРІЇ РОЗВИТКУ «ЗНИЗУ»

Ортодоксальні теорії регіонального розвитку «знизу»

- Теорії базових потреб
- Теорія автоцентричного розвитку та селективного розподілу

Теорії ендегенного розвитку

- Розвиток через використання ендегенного потенціалу
- Нова теорія зростання
- Концепція регіону, що самонавчається

Теорії комплексного розвитку регіону

- Теорія історичної перспективи
- Концепція незалежного регіонального розвитку
- Комплексний підхід до регіонального розвитку
- Концепція внутрішньорегіонального обігу
- Концепція еластичного виробництва
- Агломерація гнучкого виробництва

Теорії самостійного регіону та локального розвитку

- Концепція нових промислових просторів
- Концепція промислового регіону
- Нові промислові регіони
- Концепція промислових кластерів

Рис. 1. Типологічні групи концепцій і теорій розвитку

Джерело: авторська розробка на основі [5].

Дослідження свідчать, що розвиток регіонів має поляризований характер. Декларована мета концепції – допомогти бідній частині населення долучитися до продуктивної праці з одночасним задоволенням своїх основних потреб. Прихильники теорій вказують, що ця мета може бути досягнена шляхом реалізації: концепції перерозподілу зі зростанням і перебудови (див. [7]); теорії залежності (див. [8]); теорії автоцентричного розвитку й селективного розподілу (див [9, s. 32–42]). Автоцентричні теорії основним чинником визнають розвиток регіонального внутрішнього ринку. Населення регіону братиме більш активну участь у виробничому процесі, якщо він орієнтуватиметься на регіональний попит. Звідси мета – першочергове задоволення основних потреб мешканців регіону, які динамічно змінюються і які необхідно постійно уточнювати [5, s. 34].

Теорії ендегенного розвитку можна віднести до теорій інституційного плану. Тут чинниками розвитку є соціальний капітал, освіта, інновацій, які пов'язані з країною/регіоном. Свого часу Р. Солоу, аналізуючи засади неокласичних «технократичних» теорій, підкреслював зв'язок між інвестиціями й технічним прогресом. Дослідник дійшов висновку, що технічний прогрес є екзогенним чинником зростання, однак в інвестиційному процесі діє принцип зниження маржинальної (граничної) продуктивності капіталу. «Оскільки додаткова вигода від збільшення капіталовкладень (технічний прогрес) спадає, то це сприяє міграції капіталу, а отже, дозволяє слабозрозвиненим регіонам долучитися до економічного циклу навіть у такій мірі, що в довгостроковій перспективі рівень розвитку цих регіонів зможе досягти рівня промислово розвинених країн» [5, s. 35]. Моделі ендегенного розвитку змінили цю парадигму. Був підданий сумніву принцип зниження граничних доходів, оскільки реально не спостерігалось зменшення міжнародних і міжрегіональних відмінностей у рівнях економічного розвитку. У теоріях ендегенного розвитку технічний і технологічний прогрес розглядається як ендегенний чинник.

Концепції розвитку через використання ендегенного потенціалу передбачають використання чинників, характерних для периферійних регіонів. Вони стверджують, що нинішній регіональний поділ праці й виробнича спеціалізація не використовують можливостей периферійних регіонів, а традиційні теорії не враховують поєднання чинників, специфічних для регіону. Ресурси регіонів лише експлуатуються, а не використовуються ефективно. Зокрема, інновації не здійснюються через відсутність розвинутого ринку, неналежний обмін інформацією, низький рівень технічного розвитку або брак капіталу. Крім того, частина регіональних ресурсів і можливостей (трудові ресурси, ремесла, традиції, культура, екологія) не використовуються через додатковий регіональний попит. Не беруться до уваги чинники децентралізації та самоврядування.

Нова концепція вважає основним чинником розвитку ендегенний потенціал регіону, який є динамічним і має комплексний характер. «Під потенціалом розуміють вірогідні, можливі до виявлення додаткові можливості розвитку регіону, які містяться в чинниках виробництва, інвестиційному потенціалі периферійних територій, внутрішньорегіональному обігу, а також інноваційності регіонального середовища» [6, s. 57]. Тобто регіональний потенціал – це звичайний потенціал, збагачений додатковими або альтернативними можливостями розвитку регіону. Класичний перелік окремих чинників тут розширено. До капіталу та трудових чинників додаються: просторова інфраструктура, можливості навколишнього середовища, місцевий ринок (попит), соціокультурні чинники та способи прийняття рішень, у тому числі рівень урбанізації, географічне розміщення.

Прикладом теорії ендегенного потенціалу є нова теорія зростання, побудована на припущенні, що технічний поступ як результат застосування накопиченого капіталу не приводить до повсюдного й постійного зниження доходів. Проте є явища, які стимулюють процеси соціально-економічного розвитку і зростання. До таких належать [5, s. 38]: людський капітал і його якість; ефект поширення знань між суб'єктами господарювання; генерування нових знань; зовнішні чинники (технологічний прогрес, дослідження й розробки).

Концепція регіону, що самонавчається – Б. Лундвалл (B. Lundvall), Б. Ашейм (B. Asheim), А. Ізаксен (A. Isaksen), Ф. Кук (P. Cooke), К. Морган (K. Morgan) та ін. Згідно з концепцією, основним чинником розвитку є безперервний процес створення і впровадження інновацій, а також здатність адаптувати інновації до мінливих ринкових умов. Її прихильники рекомендують стимулювати чинники, які відповідають за розвиток науки, дослідження, підвищення освіченості персоналу, а також застосування високих технологій. Зокрема, вони пропонують органам влади підтримувати технологічний розвиток шляхом створення регіональної інноваційної системи. Тобто системи держустанов, що спільно працюють на розвиток технічної підтримки мереж співпраці наукових установ, експертних і наукових досліджень і економічного стимулювання підприємств, підтримку наукових установ, які безпосередньо співпрацюють із промисловими підприємствами, фінансування ризикових або довгострокових досліджень, створення посередницьких структур, регіональних інноваційних центрів, розповсюдження технологій між секторами економіки [10, s. 31].

Теорії комплексного розвитку регіону здебільшого належать до групи «м'яких» теорій розвитку.

Теорія історичної перспективи. Автор теорії В. Штьор (W. Stöhr) [11] зосередився на конкретних умовах довгострокових соціально-економічних про-

цесів. Він стверджував, що розвиток відбувається у формі фаз розвитку. З огляду на історичну перспективу фазам розвитку в масштабі країн/регіонів завжди передують розвиток на локальному (місцевому) рівні. Фази розвитку країни/регіону виникають як результат (адаптація) локального розвитку. Взаємодії, спрямовані «назовні» та «всередину», відбуваються почергово і представляють собою складники довгих хвиль Кондратьєва. Згідно з теорією історичної перспективи до початку останньої чверті ХХ ст. домінували фази розвитку «згори», а починаючи від середини 1970-х рр., відбулося зміщення в бік ендогенної стратегії розвитку. У нинішній час має місце фаза розвитку «знизу». Тому ми маємо справу із соціальним контролем технічного прогресу, неформальними організаціями з низьким рівнем соціальної взаємодії, підвищенням ролі національних структур, посиленням зв'язків людини із середовищем. На цій фазі підсилена роль зовнішньорегіонального потенціалу, економічних зв'язків, які охоплюють невеликий регіон, міжрегіонального співробітництва й міжрегіонального поділу праці, освіти [5, s. 41].

Концепція незалежного регіонального розвитку. Як пише А. Галонзка, [5, s. 35], 1980-ті рр. фактично розпочали дискусію про необхідність стратегії розвитку віддалених регіонів розвинених країн. Основні проблеми, які мають вирішити органи влади країни: мобільність населення; участь периферійних регіонів у національному соціально-економічному розвитку; залучення громадськості до зменшення міжрегіональних і внутрішньорегіональних відмінностей; неефективність секторної регіональної політики. Для розв'язання проблем потрібна цілісна регіональна стратегія, яка враховує не лише економічні, але й екологічні, соціальні й культурні аспекти. Така стратегія належить до автоцентричного розвитку, але не як загальний план усіх аспектів розвитку, а як план довгострокової координації регіональної економіки та соціальних цілей. Регіон стає предметом, а не об'єктом розвитку.

Комплексний підхід до регіонального розвитку. У цій теорії М. Сторпер (M. Storper) вказує на три основні чинники розвитку: технологічні інновації; організацію системи виробництва (мережі співпраці та спеціалізації); територіальну концентрацію виробників. Найважливішими чинниками є неекономічні чинники – так звані неторговельні залежності. Це формальні та неформальні правила соціального життя, а також норми поведінки і звичаї, які визначають поведінку у сфері регіональної економіки. Це сукупність правил, які зменшують економічні ризики, що сприяють ініціативам і підприємництву, підтримуючи співпрацю. Разом вони є своєрідним капіталом, який стає реальним джерелом успіху «регіонального капіталізму» [12, p. 5–52].

Концепція внутрішньорегіонального обігу є протиположною концепції міжрегіональної спеціалізації. Як пише Т. Гроссе (T. Grosse), принцип «розливу» (дифузії) процесів розвитку стосується не тільки відносин між центром і периферією, але і процесів внутрішньорегіонального розвитку. Як описується в економічній літературі, такий характер має динаміка поширення інновацій у найбільш розвинених регіонах і міських промислових районах. У випадку периферійних регіонів проблемою є досягнення «критичної маси» чинників, які запускають ці процеси, а отже, поширення саморозвитку в межах щільної мережі регіональної співпраці [13, s. 30].

Для підтримки потенціалу регіону внутрішньорегіональна політика повинна якнайповніше використовувати наявні ресурси. Внутрішньорегіональний обіг здійснюється через внутрішньорегіональну взаємодію економічних, політичних, соціокультурних та екологічних чинників. Розвиток внутрішньорегіонального ринку, стимулювання внутрішнього економічного циклу сприяє створенню та використанню мультиплікативних ефектів (наприклад, імпортозаміна). Аналіз внутрішньорегіональних і міжрегіональних зв'язків, зростання і спаду виробництва є основою для прийняття рішення про запуск конкретного виробництва в регіоні. Для усунення бар'єрів необхідно розширити міжрегіональну інформаційну мережу, яка сприятиме створенню інноваційного регіонального середовища. Стратегія ендогенного розвитку має соціально-економічний вимір і використовує «інноваційне» локальне й регіональне середовище як важливий чинник [5, s. 43–44].

Концепція еластичного виробництва – М. Піорі (M. Piore), Ч. Сейбел (Ch. Sabel) – з'явилася під час кризи тейлорівської системи масового виробництва. В умовах, коли попит став непередбачуваним, а світові ринки – диверсифікованими, виникла потреба в гнучкій системі виробництва. Творці концепції, вивчаючи динаміку розвитку італійських регіонів, звернули увагу на регіональну систему гнучкого виробництва і спеціалізації. Система базується на великій групі малих і середніх підприємств, які здатні легко і швидко адаптувати виробництво до ринкових вимог. Крім того, вона передбачає територіальне співробітництво, в основі якого лежать соціальні відносини, що виникають унаслідок взаємної довіри. Система гнучкого виробництва в малих компаніях і традиції соціального співробітництва стає джерелом зниження операційних витрат і підвищення ефективності групи виробників регіону загалом [14, s. 411].

Агломерація гнучкого виробництва – А. Скотт (A. Scott) – схожа на попередню та водночас спирається на ідеї промислових регіонів А. Маршалла. Згідно з теорією, серцевиною промислового кластера, який розвивається, є домінуюча метрополія – агломерація гнучкого виробництва. Сконцентрована в ній еконо-

мічна діяльність має ознаки спеціалізованої системи гнучкого виробництва. Економічною базою регіону є галузі промисловості, побудовані на основі високих технологій, що гарантує високу якість продукції. Забезпечується це винятково кваліфікованими інженерами і проєктантами. Водночас регіональна економіка характеризується інноваційністю і варіативністю асортименту продукції, які відповідають вимогам і мінливим потребам споживачів. Разом з основними галузями розвивається й мережа суміжних галузей, а також низка фірм і компаній, які забезпечують необхідні спеціальні послуги. Кооперація, близькість розміщення, щільна мережа взаємних комунікацій зменшують транзакційні витрати функціонування регіональної системи промисловості загалом. А. Скотт визнає важливість двох чинників, необхідних для створення й розвитку таких агломерацій: сприятлива політика державної влади, особливо на початковому етапі; відповідні соціальні та культурні умови. Особливу роль відведено мережі співпраці різних інституцій, а також неписаним соціальним нормам, які сприяють розвитку підприємливості, конкуренції й бажанню ризикувати [10, s. 38–39].

Теорії самостійного регіону й локального розвитку належать до третьої групи теорій розвитку, які підтримують суб'єктність і саморозвиток регіону.

Концепція промислового регіону – А. Маршалл (A. Marshall). Концепція виробництва в умовах спеціалізованого розміщення промислових регіонів сформульована ще наприкінці XIX ст. Промисловий регіон представляє собою просторово виділений регіон, у якому сконцентровані спеціалізовані промислові підприємства. Його структуру утворюють малі та середні підприємства, які виробляють продукцію в основному для регіонального ринку. На підприємствах, утворених переважно за кошт місцевого капіталу, здебільшого рішення приймаються в межах регіону, і функціонують вони в умовах тісної й довгострокової співпраці. Працівники підприємств більше пов'язані з регіоном, ніж із конкретним виробництвом/підприємством. Допоміжну ланку утворюють місцеві спеціалізовані інституції, які займаються обслуговуванням спеціалізованого регіонального виробництва, а також фінансові установи, які погоджуються на довгострокове кредитування навіть ризикових ділових операцій [5, s. 46]. У теорії А. Маршалла на рівні з економічними чинниками важливими є соціологічні та антропологічні чинники розвитку. Успішне функціонування підприємств регіону базується на спільних соціальних цінностях і стабільній локальній спільноті. «Стрижнева ідея бачення Маршалла полягає в переконанні, що поодинока фірма не здатна активно розвиватися і тривалий час утримуватися на ринку – якщо порівняти з часом існування галузі, то фірма випадає. Натомість галузь може до-

сконало розвиватися, незважаючи на невдачі окремих фірм, які працюють у галузі. Її стан у будь-який конкретний момент часу може збігатися зі станом окремої фірми, так само, як і істотно відрізнитися від нього» [15, s. 72]. Концепція А. Маршалла стала теоретичним базисом для нових напрямів досліджень в економіці розвитку. Як пишуть Е. Краска (E. Kraska) і Б. Роговська (B. Rogowska) [15, s. 73], «аналізуючи доробок Маршалла в контексті нових напрямів регіонального розвитку, не можна не піддатися думці, що „в Маршалла є все”».

Концепція нових промислових просторів (*new industrial spaces*) – М. Сторпер (M. Storper), А. Скотт (A. Scott). Авторів концепції справедливо відносять до послідовників ідей А. Маршалла. Спираючись безпосередньо на теорію транзакційних витрат і концепцію систем гнучкого виробництва, вони переосмислили значення зовнішніх ефектів у дослідженнях територіального розміщення підприємств. Дослідники зацікавилися великими міськими агломераціями, підкреслювали важливість переваг агломерації, які є результатом дії структурних чинників, пов'язаних безпосередньо із самою організацією виробничого процесу в конкретній локальній спільноті (регіоні). На думку авторів, саме ці переваги визначають вибір місця розташування підприємств. Головним чинником динаміки інновацій у регіонах є результати наукових досліджень і можливість їхнього впровадження. Крім того, виняткову роль серед чинників відіграють транзакційні витрати. На цій основі й постала концепція «нових промислових просторів» [16, s. 122–123]. Окрім сказаного, М. Сторпер [12] акцентував, що регіон є місцем, де розташовані неринкові взаємодії – домовленості, які сприяють ефективній організації соціально-економічного життя. Тим самим концепція вказує на виняткову роль середовища як основного чинника, що дозволяє концентрувати гнучкі форми виробництва, а отже – забезпечувати їхню ефективне функціонування.

Нові промислові регіони. На основі теорії А. Маршалла розгорнулися дослідження так званих нових промислових районів. Згідно з ними, нові промислові регіони можуть утворювати малі, тісно взаємодіючі сімейні підприємства, які функціонують у рамках мережі співпраці на підставі історичних традицій і соціальних норм. Такі компанії можуть спільно розв'язувати проблеми цілої галузі, проводити потрібне навчання, впроваджувати нові технології, здійснювати модернізацію, спільно вести маркетингову та експортну діяльність, співпрацювати з державними органами, які підтримують розвиток регіональної економіки. На відміну від концепції А. Маршалла, нові промислові регіони повинні вести агресивну політику на зовнішніх ринках, і на цій основі забезпечувати власний розвиток [5, s. 47].

Концепція промислових кластерів – М. Портер (M. E. Porter). Промислові кластери – це ще більш сучасна версія теорії промислового регіону Маршалла. Вона припускає, що в сучасній економіці ключовим моментом для досягнення конкурентної переваги є належне розміщення діяльності. Для отримання переваги потрібно, щоб взаємопов'язані компанії, спеціалізовані постачальники товарів і послуг, суб'єкти, які працюють у суміжних галузях, а також інші пов'язані з ними інституції скупчено розміщувалися на певних територіях, які називають промисловими кластерами. Це сприяє розвитку взаємної конкуренції, яка приводить до підвищення ефективності діяльності території/регіону. «Головне, що відрізняє кластери від промислових регіонів Маршала: промислові регіони, як правило, пов'язані з однією галуззю промисловості, тоді як кластери охоплюють кілька пов'язаних між собою виробництв, галузей або виробничих ланцюгів. М. Портер не вказує на можливі розміри підприємств/фірм, найважливішим є їхня конкуренція» [15, s. 68].

Конкуренція доповнюється співпрацею суб'єктів: торговельна інформація, технічні та організаційні нововведення, підвищення кваліфікації співробітників і т. ін. Поєднання співпраці та конкуренції називають кооперацією. Кластери виникають на підставі чотирьох ключових елементів: 1) класичні чинники виробництва; 2) характер попиту; 3) наявність суміжних і допоміжних секторів; 4) економічна стратегія компаній і всього регіону. На розвиток кластера впливають соціальні та інституційні умови формування конкретної культури й економічної структури. Теорія передбачає підтримку розвитку з боку державних органів на всіх рівнях – національному, регіональному та місцевому.

Згідно з концепцією найважливішими чинниками для розвитку регіону є: стратегія розвитку, яка стосується всього регіону; підтримка розвитку наукових установ, досліджень і підготовки кадрів; сприяння створенню мережі асоційованих інституцій (сукупність спеціалізованих постачальників товарів і послуг); інтеграція до реалізації регіональної політики асоціацій підприємців, профспілок, громадських організацій; розвиток технічної інфраструктури; залучення прямих іноземних інвестицій; промоції регіону; підтримка розвитку експорту; стимулювання попиту через державні закупівлі, гранти, позики для реструктуризації, навчання, впровадження нових технологій, а також підтримка розвитку кластерів з боку фінансових інститутів [5, s. 48–49].

ВИСНОВКИ

У дослідженні розглянуто найбільш популярні теорії й моделі економічного розвитку та проаналізовано, як вони трактують основні чинники та механізми розвитку. Стаття присвячена групі теорій роз-

витку «знизу», які з'явилися як відповідь на критику неадекватності на практиці моделей протилежної групи – розвитку «згори». Останні концентрувалися винятково на виробничих процесах і економічних суб'єктах, що виявилось недостатнім. Концепції розвитку «знизу» зосереджуються на ендогенних чинниках, у тому числі нематеріальних, які мають у своєму розпорядженні регіональні спільноти.

Теорії розвитку «знизу» внутрішньо неоднорідні, серед них можна виділити три групи теорій. *Перша* – це група «м'яких» теорій. Трактуючи регіон як суб'єкт розвитку, вони беруть за основу той факт, що згідно із сучасними домінуючими й перевіреними практикою тенденціями, розвиток відбувається не тільки в контексті співпраці, а і в істотній залежності від близького й дальнього оточення. До цих теорій належать теорії комплексного розвитку регіону. *Друга група* теорій – це так звані інституційні теорії. Вони надають великого значення соціальним і культурним явищам як чинникам економічного зростання. Водночас у цих теоріях вказується на важливу роль «саморозвитку» регіону. Як правило, до локальних і регіональних чинників саморозвитку належить інноваційність у її широкому розумінні. До цієї групи теорій можна зарахувати теорії ендогенного розвитку. *Третя група* теорій визнає суб'єктність і саморозвиток регіону та локальних територіальних одиниць як початок розвитку. До цих теорій відносять ортодоксальні теорії регіонального розвитку та теорії самостійного регіону й локального розвитку. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Івченко Є. А. Теоретичні аспекти та закономірності трансформаційних процесів в економіці на макрорівні. *Ефективна економіка*. 2014. № 12. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/index.php?op=1&z=5830>
2. Пелех О. Б. Еволюція поглядів на чинники економічного розвитку: теорії розвитку «згори». *Бізнес Інформ*. 2018. № 5. С. 8–14.
3. Stackelberg K. von, Hahne U. Teorie rozwoju regionalnego // Rozwój ekonomiczny regionów. Rynek pracy. Procesy migracyjne. Polska. Czechy. Niemcy / Red. S. Golinowska, Raport IPISS, Zeszyt nr 1616. Warszawa: IPISS, 1998. S. 55–106.
4. Gałaska A. Procesy społeczno-gospodarcze na poziomie lokalnym. Zróżnicowania i długookresowe trendy zmian przestrzennych w Polsce. Warszawa: Oficyna Wydawnicza SGH, 2013. 501 s.
5. Gałaska A. Teoretyczne podstawy rozwoju regionalnego – wybrane teorie, czynniki i bariery rozwoju regionalnego. *Teoretyczne Studia BAS*. 2017. Nr. 1 (49). S. 9–61.
6. Dyjach K. Teorie rozwoju regionalnego wobec zróżnicowań międzyregionalnych. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska*. Lublin. 2013. Vol. XLVII, 1. Sectio H. S. 49–59.
7. Valente R. Redystrybucja dochodu i jej skutki długo- i krótkookresowe według teorii alternatywnych do paradygmatu neoklasycznego. Próba odwrócenia tradycyjnego podejścia do nierówności społecznych. *Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy*. 2014. Nr. 3 (39). S. 55–69.

8. Frank A. G. Economic Genocide in Chile: Monetarism Versus Humanity. Spokesman Books. 1976. 87 p.

9. Gospodarka regionalna i lokalna w Polsce. Czynniki i bariery rozwojowe / Red. Z. Strzelecki. Warszawa: Oficyna Wydawnicza SGH, 2011. 250 s.

10. Grosse T. G. Przegląd koncepcji teoretycznych rozwoju regionalnego. *Studia Regionalne i Lokalne*. 2002. Nr. 1 (8). S. 25–48.

11. Stohr W. B., Taylor D. R. F. Development from Above or Below?: Dialectics of Regional Planning in Developing Countries. Chichester: J. Wiley & Sons, Ltd., 1981. 498 p.

12. Storper M. The Regional World. Territorial Development in a Global Economy. New York: The Guilford Press, 1997. 338 p.

13. Grosse T. G. Wybrane koncepcje teoretyczne i doświadczenia praktyczne dotyczące rozwoju regionów peryferyjnych. *Studia Regionalne i Lokalne*. 2007. Nr. 1 (27). S. 29–49.

14. Zajdel M. Wybrane teorie rozwoju regionalnego oraz lokalnego a rynek pracy. *Studia prawno-ekonomiczne*. 2011. T. LXXXIII. S. 397–421.

15. Kraska E., Rogowska B. Rola i znaczenie koncepcji Alfreda Marshalla dla wyjaśniania współczesnych mechanizmów rozwoju regionalnego. *Prace naukowe Uniwersytetu ekonomicznego we Wrocławiu*. 2014. Nr. 339. S. 61–75.

16. Przygodzki Z. Innowacyjne środowiska przedsiębiorczości w kontekście procesów organizacji i regulacji w regionie. *Zrozumieć terytorium. Idea i praktyka* / Nowakowska A. (red.), Łódź: WUŁ, 2013, S. 105–128.

REFERENCES

Dyjach, K. "Teorie rozwoju regionalnego wobec zrocinowan międzyregionalnych". In *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska*. Vol. XLVII, 1. Sectio H. 49-59. Lublin, 2013.

Frank, A. G. "Economic Genocide in Chile: Monetarism Versus Humanity". In *Spokesman Books*, 1976.

Galaska, A. "Teoretyczne podstawy rozwoju regionalnego – wybrane teorie, czynniki i bariery rozwoju regionalnego". *Teoretyczne Studia BAS*, no. 1 (49) (2017): 9-61.

Galaska, A. *Procesy społeczno-gospodarcze na poziomie lokalnym. Zrocinowania i długookresowe trendy zmian przestrzennych w Polsce*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza SGH, 2013.

Gospodarka regionalna i lokalna w Polsce. Czynniki i bariery rozwojowe. Warszawa: Oficyna Wydawnicza SGH, 2011.

Grosse, T. G. "Przegląd koncepcji teoretycznych rozwoju regionalnego". *Studia Regionalne i Lokalne*, no. 1 (8) (2002): 25-48.

Grosse, T. G. "Wybrane koncepcje teoretyczne i doświadczenia praktyczne dotyczące rozwoju regionów peryferyjnych". *Studia Regionalne i Lokalne*, no. 1 (27) (2007): 29-49.

Ivchenko, Ye. A. "Teoretyčni aspekty ta zakonomirnosti transformatsiinykh protsesiv v ekonomitsi na makrorivni" [Theoretical aspects and regularities of transformational processes in the economy at the macro level]. *Efektivna ekonomika*. 2014. No. 12. <http://www.economy.nayka.com.ua/index.php?op=1&z=5830>

Kraska, E., and Rogowska, B. "Rola i znaczenie koncepcji Alfreda Marshalla dla wyjasniania współczesnych mechanizmów rozwoju regionalnego". *Prace naukowe Uniwersytetu ekonomicznego we Wrocławiu*, no. 339 (2014): 61-75.

Pelekh, O. B. "Evolutsiia pohliadiv na chynnyky ekonomichnoho rozvytku: teorii rozvytku «zhory»" [Evolution of views on the factors of economic development: the theory of development "from above"]. *Biznes Inform*, no. 5 (2018): 8-14.

Przygodzki, Z. "Innowacyjne srodowiska przedsiebiorczosci w kontekście procesow organizacji i regulacji w regionie". In *Zrozumieć terytorium. Idea i praktyka*, 105-128. Lodz: WUL, 2013.

Storper, M. *The Regional World. Territorial Development in a Global Economy*. New York: The Guilford Press, 1997.

Stackelberg, K. von, and Hahne, U. "Teorie rozwoju regionalnego". In *Rozwoj ekonomiczny regionow. Rynek pracy. Procesy migracyjne. Polska. Czechy. Niemcy*, 55-106. Warszawa: IPISS, 1998.

Stohr, W. B., and Taylor, D. R. F. *Development from Above or Below?: Dialectics of Regional Planning in Developing Countries*. Chichester: J. Wiley & Sons, Ltd., 1981.

Valente, R. "Redystrybucja dochodu i jej skutki dlugookresowe wedlug teorii alternatywnych do paradygmatu neoklasycznego. Proba odwrocenia tradycyjnego podejscia do nierownosci społecznych". *Nierownosci Społeczne a Wzrost Gospodarczy*, no. 3 (39) (2014): 55-69.

Zajdel, M. "Wybrane teorie rozwoju regionalnego oraz lokalnego a rynek pracy". *Studia prawno-ekonomiczne*. Vol. 83 (2011): 397-421.